

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ**

УДК 316:334.265.011

БАТЧЕНКО ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАПРЯМИ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА
У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ**

Спеціальність 08.07.01 - Економіка промисловості

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Донецьк - 2003

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Донецькій державній академії управління Міністерства освіти і науки України (м. Донецьк).

Науковий консультант - академік НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Амоша Олександр Іванович,

Інститут економіки промисловості НАН України (м. Донецьк), директор інституту.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

Богиня Дем'ян Петрович,

Інститут економіки НАН України (м. Київ), завідувач відділу економіки праці та зайнятості населення;

доктор економічних наук, професор

Яцков Василь Семенович,

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України (м. Київ), головний науковий співробітник відділу регіональних проблем відтворення капіталу;

доктор економічних наук, професор

Прокопенко Микола Дмитрович,

Інститут економіки промисловості НАН України (м. Донецьк), головний науковий співробітник відділу проблем економіки підприємств.

Провідна установа - Національний гірничий університет Міністерства освіти і науки України (м. Дніпропетровськ), кафедра менеджменту.

Захист відбудеться *"24" жовтня 2003 р. об 11 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.151.01 в Інституті економіки промисловості НАН України за адресою: 83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту економіки промисловості НАН України за адресою: 83048, м.Донецьк, вул.Університетська, 77.

Автореферат розісланий *"23" вересня 2003 р.*

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.М. Кузьменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Найважливішою функцією будь-якої держави є створення необхідних і достатніх умов життєзабезпечення всім членам суспільства на основі підвищення ефективності виробництва. Сучасний критичний стан, у якому перебуває промисловий комплекс України, не дозволяє в достатній мірі здійснити цю функцію, забезпечити стабільне економічне зростання і створити надійну систему соціального захисту громадянам, що втратили з різних причин працездатність. Вугільна промисловість займає особливе положення не тільки в системі економічних відносин, але й у сфері працезахоронної діяльності. З одного боку, вугілля є основним енергоносієм в Україні, що забезпечує її енергетичну безпеку, і це вимагає розвитку вугільної галузі, незважаючи на властиві їй несприятливі умови праці, пошуку шляхів підвищення її інвестиційної привабливості; з іншого боку, постійне погіршення умов розробки, висока травмонебезпечність, аварійність, пов'язані зі специфікою виробничого процесу й умовами праці у вугільній промисловості, вимагають комплексу профілактичних і компенсаційних заходів. Так, якщо в цілому в економіці України питома вага працівників, зайнятих у несприятливих умовах праці, складає дещо більше чверті загальної чисельності, то у вугільній промисловості цей показник становить 74,1%. За рівнем травматизму зі смертельним наслідком у розрахунку на 1 млн. т видобутого вугілля Україна перевищує аналогічний показник Німеччини в 17 разів, Великобританії - 70, США - 42, Польщі - в 7 разів.

Відсутність системного підходу в галузі до вирішення проблем безпечних умов праці викликала катастрофічне становище з професійною захворюваністю та інвалідизацією шахтарів.

Усі ці фактори впливають як на економічні показники роботи галузі, що пов'язано із необхідністю компенсаційних виплат потерпілим на виробництві та з витратами на ліквідацію аварій, так і на соціальні, які виявляються в падінні престижності шахтарської праці, зниженні якості життя і здоров'я, збільшенні числа інвалідів, утриманців, у напруженості соціального клімату в шахтарських регіонах.

Таким чином, пошук напрямів підвищення ефективності вугільної промисловості необхідно здійснювати в тісному взаємозв'язку з вирішенням соціальних проблем, підвищенням рівня соціального захисту працюючих, зниженням ризику втрати здоров'я і працездатності. Це свідчить про актуальність зазначених проблем, необхідність їх наукової розробки і практичного впровадження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в Донецькій державній академії управління Міністерства освіти і науки України відповідно до планів науково-дослідних робіт за темами: "Розробка механізму узгодження інтересів у галузі

(сфері) компенсації збитку від втрати працездатності і здоров'я” (2002 р., номер держреєстрації 0102U006348), “Система економічного оперативного аналізу для підвищення ефективності управління виробництвом” (2001-2003 р., номер держреєстрації 0101U002854), а також планів Інституту економіки промисловості НАН України за темами “Розробка програми реформування паливно-енергетичного комплексу. Удосконалення механізму його функціонування” (2001-2003 р., номер держреєстрації 0102U001228), “Проаналізувати існуючі науково-теоретичні основи і нормативну базу оцінки ефективності заходів науково-технічного прогресу. Розробити загальні методичні підходи до оцінки економічної ефективності заходів НТП, у тому числі в галузі безпеки робіт і екології” (2002-2003 р., номер держреєстрації 4102U02010).

У рамках тем Донецької державної академії управління автором розроблено організаційно-економічні форми компенсації негативних наслідків ризиків, сформовано систему показників для автоматизованих робочих місць перших керівників підприємств. У дослідженнях за темами Інституту економіки промисловості виконано аналіз стану безпеки праці у вугільному виробництві і розроблено загальні методичні підходи до оцінки ефективності заходів, спрямованих на її підвищення, сформульовано концепцію безпеки на виробництві; дано пропозиції щодо організації контролю та обліку результатів програмних рішень у галузі інноваційного менеджменту на вугільних підприємствах.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва у вугільній промисловості з урахуванням взаємовпливу економічних і соціальних факторів.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано і вирішено такі задачі:

виявлено взаємовплив економічних і соціальних факторів у розвитку вугільної промисловості;

обґрунтовано соціальні ролі і ризики в промисловості;

розкрито особливості управління соціальними процесами у вугільній промисловості;

теоретично обґрунтовано концепцію безпеки на виробництві і наслідки її порушення;

розроблено методику оцінки умов праці на вугільних шахтах на основі виявлення факторів їх формування;

проаналізовано стан і обґрунтовано перспективи розвитку вугільної промисловості з позицій зменшення ризику втрати здоров'я і працездатності;

обґрунтовано принципи і зміст системи соціального захисту й особливості підсистеми соціального забезпечення потерпілих на виробництві;

визначено шляхи підвищення інвестиційної привабливості вугільних підприємств;

дано оцінку вартості робочої сили у вугільній промисловості;

обґрунтовано організаційно-економічні форми компенсації негативних наслідків ризиків;

розроблено програмний комплекс заходів щодо усунення і компенсації несприятливих умов праці.

Об'єкт дослідження - соціально-економічні процеси у вугільній промисловості України та зарубіжжя.

Предмет дослідження - теоретичні та практичні напрями підвищення ефективності виробництва у вугільній промисловості за рахунок зменшення впливу несприятливих факторів.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження стали фундаментальні наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань економічної і соціальної безпеки, управління соціальними процесами, соціального захисту, економіки гірничої промисловості.

У дисертації використано загальнонаукові та спеціальні методи, що розкривають взаємозв'язок і взаємозалежність економічних і соціальних проблем промислового виробництва, зокрема:

логічного і якісного аналізу і синтезу - при визначенні стану й оцінці умов праці на шахтах і розробці заходів щодо їх поліпшення; критичному аналізу наукових публікацій з питань концепцій безпеки і соціального захисту;

економіко-статистичного аналізу - при обробці інформації для визначення тенденцій зміни шахтного фонду й умов праці;

системного підходу - при програмуванні комплексу заходів щодо усунення і компенсації несприятливих умов праці;

математичної статистики - при визначенні залежності рівня травматизму від гірничотехнічних показників;

абстрактно-логічного аналізу - при розробці класифікації факторів ризику втрати працездатності і відшкодування збитку потерпілим.

Інформаційною базою дослідження стали вітчизняні та зарубіжні публікації, відображені в них результати теоретичних і методичних розробок; закони, законодавчі акти та нормативні документи, що регламентують діяльність суб'єктів господарювання в Україні; офіційні статистичні матеріали, статистична звітність українських і зарубіжних вуглевидобувних підприємств; матеріали наукових досліджень інститутів і вузів України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо вирішення важливої економічної проблеми підвищення

ефективності виробництва у вугільній промисловості із забезпеченням соціального захисту працюючих.

Основні наукові результати, що мають наукову новизну, такі:

уперше:

встановлено залежність чисельних показників ризику травматизму від гірничо-геологічних і гірничотехнічних характеристик шахт, що може бути використана в стратегічних програмах соціально-економічного розвитку вугільної промисловості;

розроблено теоретико-методологічні основи наукових підходів до визначення взаємовпливу факторів економічного і соціального розвитку на підставі виявлення соціальних ролей і ризиків у промисловості;

методологічно обґрунтовано оцінку вартості робочої сили у вугільній промисловості, яка формується не тільки її вартістю і кон'юнктурою на ринку праці, але і ризиком втрати якості, пов'язаним з одержанням тимчасової або постійної непрацездатності через несприятливі умови праці;

дістали подальшого розвитку:

обґрунтування особливостей управління соціальними процесами у вугільній промисловості, які полягають у необхідності створення дворівневої системи моніторингу соціальних процесів як основи комплексної системи соціального управління;

обґрунтування інвестиційної привабливості вугільних підприємств за рахунок використання корисних компонентів вуглевидобутку і відходів виробництва як джерела додаткових інвестицій для реалізації соціальних програм;

теоретичне обґрунтування трудових аспектів концепції безпеки на виробництві, основою якої є теорія ризику і прикладна її частина - рівень прийняттого ризику;

принципи і зміст системи соціального забезпечення, яка пропонується у складі трьох підсистем, що обслуговують певний контингент користувачів з окремих фондів соціального забезпечення;

обґрунтування організаційно-економічних форм компенсації негативних наслідків ризиків, серед яких основна увага приділяється створенню страхових фондів, програмам державної допомоги, державному субсидюванню;

удосконалено:

методику оцінки несприятливих умов праці з урахуванням темпу роботи, режиму праці і відпочинку, особливостей температурного фактора як визначального для санітарно-гігієнічних умов праці у вугільних шахтах;

організацію контролю й обліку програмних рішень у галузі безпеки шляхом створення спеціальних служб менеджменту безпеки для вирішення питань інформаційного, технічного та економічного забезпечення програм у галузі безпеки на вугільних підприємствах;

класифікацію факторів ризику втрати працездатності та відшкодування збитку потерпілим, що сприяє їх систематизації й обліку при розробці заходів щодо зниження травматизму.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх використання дозволяє підвищити ефективність вирішення соціально-економічних проблем промислового виробництва, поліпшити стан умов праці та її охорони, знизити вплив несприятливих факторів на виробничий процес і стан здоров'я працюючих у вугільній промисловості, упорядкувати роботу з економічної компенсації потерпілим від їх впливу.

Особливе значення для практики представляють розроблені методичні рекомендації з: аналізу стану умов праці, оцінки і вибору заходів;

оптимізації розподілу відповідних ресурсів;

програмування робіт із запобігання аварій, підвищення безпеки праці та забезпечення необхідних компенсаційних виплат;

обґрунтування напрямів розвитку вугільної промисловості на перспективу з урахуванням умов праці;

удосконалення навчального процесу та якості підготовки і підвищення кваліфікації фахівців з охорони праці у вищих навчальних закладах.

Результати досліджень, викладені в дисертаційній роботі, використано при розробці Енергетичної стратегії України до 2030 р. (довідка від 10.09.2002 р. № 04/04-950а), Програми “Донецька область -2010” і Програми науково-технічного розвитку Донецької області до 2020 р. (довідка від 12.09.2002 р. № 1-6-170). Вони знайшли застосування при виконанні бюджетних і госпдоговірних наукових тем у Донецькій державній академії управління Міністерства освіти і науки України й Інституту економіки промисловості НАН України.

Автором дисертації розроблено навчальну програму і читається курс лекцій у Донецькій державній академії управління Міністерства освіти і науки України із проблем управління соціальними процесами у вугільній промисловості для студентів і слухачів резерву директорів шахт (довідка від 28.11.2002 р. № 01-12/592).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є особисто виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до вирішення соціально-економічних проблем промислового виробництва, методологічні основи створення дієвої системи соціального захисту шляхом удосконалення компенсаційних відносин у вугільній промисловості. Внесок автора у колективні наукові роботи конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися й одержали позитивну оцінку на ряді вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференцій, основними з яких є: “Стратегия управления социально-экономическим развитием региона на период до 2010 года (Донецкая область - 2010)” (м. Донецьк, 1999 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 80-річчю Дніпродзержинського державного технічного університету і 250-річчю м. Дніпродзержинська “Регіоналізація економіки і здійснення економічної реформи в Україні” (м. Дніпродзержинськ, 2000 р.); Міжнародні наукові конференції “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз” (м. Ялта-Форос, 1999, 2000, 2002 рр.); Міжнародний семінар “Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект” (м. Слов’яногірськ, 2000, 2001 рр.); Друга міжнародна науково-практична конференція “Проблеми та перспективи розвитку економіки України в умовах ринкової трансформації” (м. Дніпропетровськ, 2001 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція “Економічні проблеми розвитку регіонів та підприємств на початку XXI століття” (м. Полтава, 2001 р.).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 42 наукові праці, у тому числі 5 монографій (3 індивідуальні), 26 статей у наукових журналах і збірниках наукових праць і 5 публікацій у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 81,25 д.а., з яких 60,75 належить особисто автору.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 7 розділів, висновків, списку використаних джерел із 216 найменувань і 33 додатків. Основний текст викладений на 379 сторінках. Робота містить 47 таблиць, 38 рисунків. Загальний обсяг роботи – 443 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ 1. Соціально-економічні проблеми промислового виробництва. Криза в економіці загострила соціальні проблеми як у країні в цілому, так і в регіонах і на промислових підприємствах, що насамперед виявляється у зниженні рівня життя населення. Це стосується зниження рівня доходів, значної диференціації заробітної плати, погіршення структури кадрів на державних підприємствах, зростання безробіття. Багато проблем у сфері соціального захисту працівників виникає при реструктуризації у вугільній промисловості у зв'язку із закриттям шахт.

Історичні і природні особливості розвитку окремих регіонів України визначили досить істотні розбіжності в економічному стані їхнього населення і, отже, у можливостях подолання

кризових явищ. Аналіз економічного стану населення різних областей України за рівнем середньої заробітної плати, грошових доходів, вартості визначеного набору продуктів харчування, розмірів заборгованості по виплатах заробітної плати дозволив виконати ранжування областей за рівнем виживання населення і за рівнем власних можливостей забезпечення пенсіонерів. Якими б істотними не виглядали розходження областей України в частині життєзабезпечення громадян, слід зазначити, що жодна з них і віддалено не наближається до стандартів високорозвинених країн. Їхній досвід свідчить, що для цього необхідно насамперед форсоване здійснення економічних і правових перетворень, які при активному впливі держави сприяють стимулюванню ініціативи, пошуку нових інвестиційних джерел.

Вугільній промисловості потрібні значні витрати на ліквідацію безперспективних шахт і проведення в зв'язку з цим соціальних і екологічних заходів. Адміністративне втручання державних структур у господарську діяльність підприємств виявляється в доборі об'єктів для ліквідації або реконструкції, у технічному переоснащенні окремих виробництв, контролі використання державних коштів для підтримки збиткових підприємств, регулюванні держзамовлень на продукцію, збут, рівень цін. Це обмежує господарську самостійність, маркетингову, інвестиційну, фінансову діяльність.

На ринку праці взаємодіють держава, профспілки і роботодавці. У дисертації проаналізовано зміну їх ролі і функцій в історичному аспекті, значну увагу приділено особливостям, що притаманні вугільній промисловості. Узагальнено варіанти вирішення соціальних проблем і їхні теоретичні основи, державний і ринковий механізм розподілу коштів на запобігання соціальних ризиків, до яких насамперед відносяться можливості втрати працездатності (здоров'я), життя, що пов'язано з несприятливими або небезпечними умовами праці. Праця у вугільній промисловості відрізняється стійким ризиком, який цілком знебезпечити практично неможливо, тим більше що вугілля видобувається в умовах виснаження надр, поглиблення шахт. І виходячи з того, що в доступній для огляду перспективі немає реальних альтернатив для заміни вугілля на інші енергоносії, проблеми ризику і його компенсації стосовно вугільних шахт мають важливе теоретичне і практичне значення.

Ризикові умови праці збільшують вартість застосування робочої сили. Сама робоча сила може бути скільки завгодно низькою за вартістю, але її застосування в шкідливих і небезпечних для життя умовах праці - дорогим.

Ступінь ризику можна оцінити інтроспективно - по зіставленню нещасних випадків у різних галузях і по динаміці цих випадків, яку можна розглядати як тенденцію. У цьому аспекті найбільш високим ризиком відрізняється Донецька область, де в 2002 р. кількість потерпілих на виробництві склала 9,5 тис. чол., з яких більше 90% - шахтарі; потерпілим нараховано 11,8 млн. грн., що негативно впливає на економічні показники роботи галузі. У вугі-

льній промисловості найбільша частина робітників (74,1%) працюють в умовах, які не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, що становить 23,7% від цієї категорії працівників в Україні. Негативні умови відшкодовуються шляхом надання пільг у грошовій формі або компенсацій; пільги є також формою попередження ризиків. Пільги і компенсації у вугільній промисловості одержують майже 300 тис. чол.

В усіх галузях діяльності, крім тих, що пов'язані з природою, ризики наділені властивістю суперечливості й альтернативності, тобто припускають можливість вибору. У галузях, пов'язаних із надрами, ризик у більшій мірі заданий об'єктивно, і властивість альтернативності тут менша при збереженні суперечливості, що підсилює негативні наслідки ризику та необхідність формування системи збору і розподілу коштів компенсації.

Детермінованість ризику вуглевидобутку природними умовами обумовлює і високу частку соціального ризику в цій галузі. Об'єктивність природного походження ризику збільшується технічними умовами праці. Одним з факторів його зростання є старіння техніки вуглевидобутку, іншим - скорочення інвестицій, що, наприклад, у 2000 р. становили 28,4% від рівня 1985 р. і 57,9% – від рівня 1995 р.

Таке падіння обсягів інвестицій майже не корелюється з падінням видобутку вугілля, яке становило в 2002 р. 45,8% від рівня 1985 р. Тому одна інвестиційна одиниця, як і кожна одиниця залишкової вартості основних фондів у галузі, несе на собі збільшення навантаження видобутку вугілля, підвищуючи небезпеку, що міститься в об'єктивних ризиках. Третій фактор - рентабельність, оскільки від прибутку залежать внутрішньогалузеві ресурси інвестування. Але у зв'язку зі збитковістю видобутку українського вугілля в цілому розраховувати можна тільки на зовнішні джерела інвестування, включаючи бюджетні у формі цільових дотацій.

Економічна сторона ризику може бути з більшим чи меншим ступенем імовірності кількісно визначена, а соціальна – кількісних оцінок не має, оскільки стосується таких кількісно невимірюваних цінностей, як життя і здоров'я. У той же час засоби забезпечення цих цінностей мають економічні форми і можуть бути оцінені в натуральних або грошових показниках.

Загальні позитивні результати економічного розвитку створюють можливості для вирішення соціальних питань ризикового вуглевидобутку. Однією з таких можливостей є перерозподіл результатів діяльності у межах паливної промисловості, куди входять нафтовидобуток, нафтопереробка, газова і вугільна промисловості. Через те що вугільна промисловість є найбільш ризиковою і замкнута внутрішнім ринком, найменш гнучка і найбільш консервативна, виникають розходження в рентабельності, що у 2001 р. у видобутку вугілля становить 9,7%, нафти - 438,4, газу - 156,8% і в рівні заробітної плати (вугільна промисловість - 524 грн./міс., нафтовидобувна - 875, газова - 870 грн./міс.). Видобуток вугілля не вписується в

закон цінової рівноваги попиту та пропозиції, тому що його видобуток дуже дорогий. Але держава має можливість на стадії формування ціни здійснювати міжгалузеві перерозподіли, використовуючи не тільки податки, але і рентні механізми, що в даний час недостатньо розвинуті. Це визначається не тільки економічною доцільністю підтримки вуглевидобутку, але і формуванням соціально орієнтованої системи державного управління.

Розділ 2. Особливості управління соціальними процесами у вугільній промисловості. Формування соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні з використанням державних регулюючих механізмів вимагає створення принципово нового механізму управління.

Соціальне управління тісно пов'язане з виробничо-технологічним і економічним, що вимагає однаково серйозної уваги до всіх його видів. Для встановлення об'єкта соціального управління на підприємстві проаналізовано науково-методичні розробки, вітчизняний і зарубіжний досвід планування соціального розвитку трудових колективів, мотивації трудової діяльності. Обґрунтовано, що в забезпеченні мотивації праці важливий не тільки рівень заробітної плати, але і створення належних санітарно-гігієнічних умов, змісту, співвідношення розумової і фізичної праці. І оскільки життя і здоров'я людини є найвищою цінністю, працезохоронні відносини повинні займати пріоритетне становище серед інших об'єктів соціального управління.

У дисертації проаналізовано функції структури управління вугільними підприємствами, що відносяться до соціальної сфери, і розв'язувані ними задачі, виявлено особливості, закономірності й основні напрями соціальної діяльності, до яких слід віднести: поліпшення соціально-психологічного клімату в первинних колективах і у відносинах між ними; стимулювання мотивації трудової поведінки працівників; удосконалення умов і охорони праці; надання соціально-побутових, культурних і оздоровчих послуг об'єктами соціальної сфери підприємства; охорона навколишнього природного середовища; заходи щодо укомплектування робітниками і фахівцями трудового колективу, щодо зв'язків з колишніми працівниками і родинами загиблих працівників.

Аналіз свідчить, що діючі системи управлінського, статистичного і бухгалтерського обліку не повною мірою задовольняють вимоги соціального управління, у зв'язку з чим використовуються різні соціологічні опитування. Однак для ефективного соціального управління потрібна системна інформація про соціальне середовище, кадровий склад і соціально-психологічний клімат у колективі, що вимагає організації моніторингу цих процесів, який включає організаційний і методологічний блоки. Організаційний блок повинен містити об'єкти спостереження, техніку і технологію збору, переробки і передачі інформації; взаємодію служб управління підприємством; методологічний блок - методи і методики оцінки стану

соціальних процесів і явищ, а також ступінь виконання заходів щодо соціального розвитку підприємства.

При введенні соціального моніторингу на шахтах особлива увага має бути приділена такому явищу, як падіння престижності шахтарської праці, що знижує мотивацію праці гірників.

Індикаторами моніторингу трудових і працезохоронних відносин повинні стати рівень заробітної плати, коефіцієнти частоти травматизму, забезпеченість робочих засобами захисту, рівень важкої ручної праці. Індикаторами забезпеченості робочою силою можуть бути показники укомплектованості робітниками основних професій, вікова структура, стан здоров'я, плинність і джерела поповнення кадрів, їх підготовка.

Моніторинг реалізується на двох рівнях: нижньому - як інформаційна система про стан і потенційні можливості об'єкта дослідження і верхньому - із доповненням функцій регулювання стану об'єкта. Дворівнева система соціального моніторингу в поєднанні зі стратегічним плануванням буде сприяти поліпшенню реалізації соціальної політики на вуглевидобувних підприємствах, що у свою чергу позитивно позначиться на підвищенні ефективності вугільного виробництва.

Диференціація гірничо-геологічних і техніко-технологічних умов видобутку вугілля обумовлює широкий діапазон собівартості видобутку вугілля, а отже, різну конкурентоспроможність шахт. Таким чином породжується диференціація рівня заробітної плати працівників, деформація співвідношення заробітної плати працівників різних секторів економіки, зниження престижності шахтарської праці. На кінець 2001 р. загальний недокомплект чисельності працівників галузі склав 52 тис. чол. Спостерігається прогресуюче старіння персоналу основних професій, неухильно падає кількість і питома вага молодих робітників і фахівців. Питома вага пенсіонерів у штаті працівників шахт зростає з 23,7% у середині 90-х років до 30% у даний час.

На основі аналізу заробітної плати промислово-виробничого персоналу, гірників очисного вибою і прохідників та обсягів видобутку вугілля зроблено ранжування шахт, яке показало, що заробітна плата зазначених категорій працюючих значно вище середніх показників на великих (більше 600 тис.т рядового вугілля на рік) і особливо великих (1 млн.т і більше) шахтах. Для проведення комплексу заходів щодо розвитку виробництва і підвищення його ефективності ці шахти використовують власний прибуток і залучають кошти приватних фірм. Дрібні і багато середніх шахт є непривабливими для інвесторів, і коштів від реалізації вугілля навіть з урахуванням коштів держпідтримки на багатьох з цих шахт вистачає тільки на виплату заробітної плати й оплату самих необхідних матеріальних і енергетичних ресурсів.

Багато шахт нараховують заробітну плату без ув'язування з можливостями своїх фінансових бюджетів, що веде до збільшення кредиторської заборгованості і банкрутства підприємств.

Але шахти з високим рівнем зарплати конкурентоздатні на ринку праці. Можливість поліпшити своє матеріальне становище спонукує висококваліфікованих і молодих робітників залишати шахти з низьким рівнем зарплати і переходити на шахти, які працюють стабільно. У зв'язку з цим має бути посилене державне регулювання заробітної плати у вугільній промисловості. Назріла необхідність підвищення рівня заробітної плати у вугільній промисловості не тільки за рахунок внутрішніх джерел і державної фінансової підтримки, але і забезпечення паритету цін на вугільну продукцію з цінами і тарифами вуглеспоживаючих підприємств. Такі міри створять матеріальну основу для вирішення соціальних проблем, у тому числі і проблем безпеки праці шахтарів.

Розділ 3. Концепція безпеки і наслідки її порушення у вугільній промисловості.

Політика забезпечення захисту людини і навколишнього середовища від техногенних факторів була орієнтована на досягнення “абсолютної” безпеки. Однак така політика неадекватна характеру господарської діяльності. Практика дає підставу для твердження, що будь-яка людська діяльність потенційно небезпечна і досягти абсолютної безпеки практично неможливо. Новим підходом до вирішення проблем безпеки людини і навколишнього середовища є принцип “передбачати і попереджати”.

Об'єкт дослідження безпеки в економіці - це система “підприємство - середовище”. Дана система характеризується не тільки наявністю зв'язків і відносин між утворюючими її елементами, але і безупинною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким система виявляє свою цілісність. Підсистемами цієї системи є техніка безпеки як комплекс організаційних заходів і технічних засобів, що запобігають з певною імовірністю впливу на працюючих шкідливих і небезпечних виробничих факторів, і людина - як вірогідний елемент системи, функціонування якого визначається фізичними, гігієнічними, фізіологічними, психофізичними й іншими параметрами. У процесі взаємодії підсистем збиток виступає побічним його результатом і спостерігається як постійно - унаслідок недосконалої технології і зносу устаткування, так і епізодично - унаслідок подій (нешасних випадків з людьми, аварій і катастроф). Вугільна промисловість функціонує в умовах дії великої кількості випадкових факторів, тому передбачити її розвиток можливо тільки в рамках імовірнісних категорій.

Загальноприйнятою шкалою для кількісного виміру небезпек є шкала, де як одиниці виміру використовуються одиниці виміру ризику, для безпеки використовують нульове значення. Таким чином, основою концепції безпеки на виробництві є теорія ризику і прикладна її частина - рівень припустимого ризику.

Проблеми безпеки не можна вивчати у відриві від екологічних, технологічних, соціальних, організаційних та інших компонентів. На прикладі аварійності на вугільних підприємствах у дисертації розглядаються загальні методологічні підходи до визначення розмірів матеріального і соціального збитку, витрат на запобігання і скорочення числа аварій шляхом проведення відповідних заходів, а також до оцінки їхньої ефективності. Аварійність як об'єкт дослідження обрана через свою актуальність: Україна за кількістю загиблих на шахтах на 1 млн.т видобутку вугілля займає перше місце серед провідних вуглевидобувних країн світу, а аварійність і смертельний травматизм не зменшилися за минулі 10 років навіть з урахуванням того, що видобуток вугілля скоротився вдвічі. У Донецькій області внаслідок аварій, травматизму і профзахворюваності щорічно втрачається більш ніж 1 млрд.грн. Дані про матеріальні і соціальні витрати, пов'язані з аварійністю у вугільному виробництві, характеризують загальний стан і вагомість цих витрат, їхню специфіку. Однак для практичної роботи з профілактики аварій є необхідним аналіз за окремими видами аварій на конкретних шахтах з урахуванням класифікації витрат на попередження аварій, що особливо важливо для розробки стратегії і тактики дій у галузі безпеки. Прогнозні величини витрат повинні зіставлятися з інвестиціями в протиаварійні заходи, що є основою оцінки їхньої ефективності і дозволяє здійснити раціональний вибір і включення в програми.

Розділ 4. Специфічні проблеми поліпшення умов праці на вугільних шахтах. Неприятливі умови праці на шахтах є причиною високого рівня травматизму на виробництві, виробничо обумовленої і професійної захворюваності, інвалідності і смертності. В Україні кризове становище в економіці позначилося і на погіршенні умов праці на шахтах, де ця проблема загострилася і має свої специфічні передумови. До них відносяться:

ускладнення геологічних умов розробки родовищ і незадовільний стан вуглевидобувних підприємств;

низький рівень техніки безпеки;

незадовільна матеріальна забезпеченість шахтарів, що веде до зниження мотивації до праці;

нестабільність компенсаційних виплат у випадку втрати працездатності на виробництві;

відсутність дієвої системи соціального захисту і координації державних і галузевих органів управління у вирішенні соціальних проблем шахтарів, що призводить до дестабілізації соціальної обстановки у вуглевидобувних регіонах.

Геологічні характеристики вугільних пластів Донбасу є одними із самих складних. Якщо в інших країнах мінімальну межу геологічної потужності прийнято на рівні 1м і більше, то в Донбасі - 0,55 - 0,60 м, при цьому понад 50% всього обсягу вугілля виймається із пластів потужністю до 1,2 м; більше 80% - з особливо багатогазових пластів, з яких близько 30% є не-

безпечними по раптових викидах вугілля і газу; дві третини шахт ведуть експлуатаційні роботи на глибині понад 700 м, а кожна шоста шахта - на глибині понад 1000 м. Критичним є стан шахтного фонду.

За рівнем травматизму зі смертельним наслідком у розрахунку на 1 млн. т видобутого вугілля Україна перевищує аналогічні показники розвинених країн. Це є наслідком не тільки більш складних гірничо-геологічних умов, але і низького рівня технологічної та трудової дисципліни, нестачі засобів індивідуального захисту і контролю технологічних процесів, зниження вимогливості контролюючих органів до виконання Правил безпеки.

Загальна економічна криза в країні породила ряд проблем і у вугільній промисловості. До них відносяться неплатежі і затримка виплат заробітної плати і компенсацій, відсутність планомірного збуту вугільної продукції, недостача кредитних ресурсів і неповернення кредитів.

Система соціального захисту на цей час спрямована на компенсацію втрати працездатності і здоров'я на виробництві. Однак з огляду на те що на кожних трьох працюючих у галузі припадає один одержувач компенсаційних виплат і цей показник збільшується, необхідне створення умов, які дозволять зробити роботу на шахтах більш безпечною і як наслідок - зменшити імовірність виникнення нещасних випадків.

Для прогнозування можливого рівня втрати працездатності і здоров'я працюючих на вугільних шахтах у дисертації на основі фізіологічних характеристик гірників шахт різних професій у тих чи інших гірничотехнічних умовах визначено наявність зв'язків між фізіологічними характеристиками стану робітників і умовами праці, виявлено вид і форму цих зв'язків. На основі розрахунків з використанням отриманих моделей виконано прогноз динаміки груп ризику по травматизму і захворюваності на період розвитку вугільної промисловості України до 2010 р.

У рамках даного дослідження здійснено групування гірників шахт різних професій за ступенем небезпеки втрати працездатності і здоров'я на виробництві і виявлено значення параметрів, що характеризують фізіологію й умови праці.

Одержані результати покладено в основу визначення чисельності працюючих на шахтах, що можуть утратити здоров'я і працездатність на виробництві. Цільова функція залежності чисельності знову потерпілих від виробничих травм і отруєнь має вигляд

$$Y=f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_{12}),$$

де Y – чисельність потерпілих з діагнозом “виробничі травми й отруєння”, чол.;

x_1 – видобуток вугілля, тис. т у рік;

x_2 – рівень комплексної механізації очисної виїмки, %;

- x_3 – кількість очисних вибоїв, од.;
 x_4 – середня глибина робіт, м;
 x_5 – довжина гірничих виробок, км;
 x_6 – питома вага виробок, що не відповідають вимогам ТБ, %;
 x_7 – обсяг проведення гірничих виробок, км;
 x_8 – рівень комбайнової проходки, %;
 x_9 – середньодинамічна потужність пласта, м;
 x_{10} – газообільність, м³/т;
 x_{11} – чисельність робітників по видобутку, чел.;
 x_{12} – величина присічки бокових порід, м.

Для групи об'єктів, небезпечних по раптових викидах вугілля і газу, визначено, що найбільш впливаючими факторами є видобуток вугілля, довжина гірничих виробок, обсяг проведення гірничих виробок, газообільність, чисельність робітників по видобутку вугілля, а модель визначення ймовірної чисельності потерпілих має вигляд

$$Y = 88,03 + 0,65x_1 + 25,85x_3 + 0,53x_5 - 11,46x_7 - 0,41x_{10} + 0,06x_{11}.$$

Аналогічні залежності розраховано для об'єктів не небезпечних по раптових викидах вугілля і газу, по яких отримана така модель:

$$Y = 128,81 + 0,02x_1 + 7,13x_3 + 0,19x_4 + 0,33x_5 - 5,81x_7 - 0,16x_8 - 168,7x_9 + 0,04x_{11}.$$

Одержані моделі можуть з достатнім ступенем вірогідності використовуватися в прогностичних оцінках чисельності робітників з потенційно великим ризиком травмування чи отруєння на вуглевидобувних підприємствах вугільної промисловості в подальші періоди її розвитку, наприклад до 2010-2015 рр.

Серед широкого кола заходів поліпшення умов праці виділяються зниження шкідливого впливу температурного фактора, пожежонебезпеки і раптових викидів вугілля і газу. Економічну оцінку впливу температурного фактора на працездатність гірників проведено по шахті "Шахтарська - Глибока", де необхідна чисельність гірничоробочих очисного вибою при нормальній температурі повинна бути збільшена на 13-32%, причому не на всіх процесах пропорційно, що позначається на економічних показниках, навантаженні на очисний вибій і темпах проведення підготовчих виробок. Вирішення даної проблеми полягає в розробці і впровадженні дієвих схем і устаткування для кондиціонування повітря і підтримки температурного режиму на рівні, що не перевищує діючих правил безпеки.

Розділ 5. Стан і перспективи розвитку вугільної промисловості з позицій зменшення ризику втрати здоров'я і працездатності гірників. Специфіка підземного видобутку обумовлює постійне погіршення умов розробки. Питома вага видобутку вугілля з глибоких

горизонтів (більш 700 м) перевищує 50% загального обсягу, а з пластів, небезпечних по раптових викидах вугілля, породи і газу - 36%. Зазначені фактори поряд зі слабкою виробничою і технологічною дисципліною визначають високу аварійність і значний економічний збиток. До основних небезпек видобутку вугілля в таких умовах відносяться ендегенні та екзогенні пожежі, а також вибухи метану, вугільного пилу, раптові викиди вугілля і газу.

Виникнення екзогенних і ендегенних пожеж носить випадковий характер, однак значення їхньої імовірності неоднакове і залежить від різних гірничо-геологічних, гірничотехнічних і організаційних умов роботи шахт. Економічна оцінка екзогенної пожежонебезпеки об'єкта - це добуток імовірності виникнення екзогенної пожежі в даному місці на математичне очікування збитку від його виникнення за умови, що його виникнення є достовірною подією. У роботі наведено характеристики частот виникнення пожеж на газових і негазових шахтах з використанням електричної чи пневматичної енергії і збитки від пожеж на шахтах залежно від кута падіння пласта і загазованості аварійної ділянки, що складають від 71 до 76 тис.грн. при використанні електроенергії і від 2,8 до 14,3 тис.грн. – при використанні пневмоенергії.

В економічному збитку від вибухів метану і пилу істотну частку складають витрати, пов'язані з компенсацією наслідків травматизму, особливо зі смертельним наслідком (табл. 1).

Раптові викиди, які спричиняють важкий і смертельний травматизм, у частині економічного збитку істотно відрізняються від раптових викидів, що принесли тільки матеріальні втрати. Тому доцільно здійснювати прогноз у розрізі декількох економічних оцінок небезпеки, що обчислюються за однаковою схемою, але з використанням різної інформації, і при ухваленні рішення про масштаби профілактичних робіт з локалізації вибухонебезпечності конкретного пласта користуватися тією оцінкою, що більше відповідає змісту задачі.

Таблиця 1

Частка збитку від травматизму в загальних економічних втратах
на одну аварію, тис. грн.

	Вид травматизму			
	легкий	важкий	смертельний	у середньому
Середній збиток на 1 аварію	758,2	870,8	971,3	812,2
Збиток від травматизму на 1 аварію	14,5	120,4	217,0	157,2

Частка збитку від травматизму в загальному збитку, %	1,91	13,8	22,34	19,35
--	------	------	-------	-------

Багато параметрів вугільних шахт так чи інакше впливають на рівень утрати працездатності, при цьому всі вони можуть бути умовно розділені на фактори прямої й опосередкованої дії (рис. 1). Варіанти прогнозів розвитку вугільної промисловості на перспективу дозволяють здійснити прогноз чисельності працюючих стосовно до тієї чи іншої групи небезпеки втрати працездатності і здоров'я на вуглевидобувних підприємствах до 2010 р. (рис. 2). За ступенем небезпеки втрати здоров'я і працездатності на виробництві працівників шахт об'єднано в 5 груп: 1 - робочі очисних вибоїв; 2 - прохідники підготовчих виробок; 3 - інші підземні робочі; 4 - робочі на поверхні; 5 - робочі з видобутку. Такий прогноз треба використовувати для оцінки величини необхідних регресних виплат і для розробки заходів щодо зниження небезпеки умов праці на шахтах України.

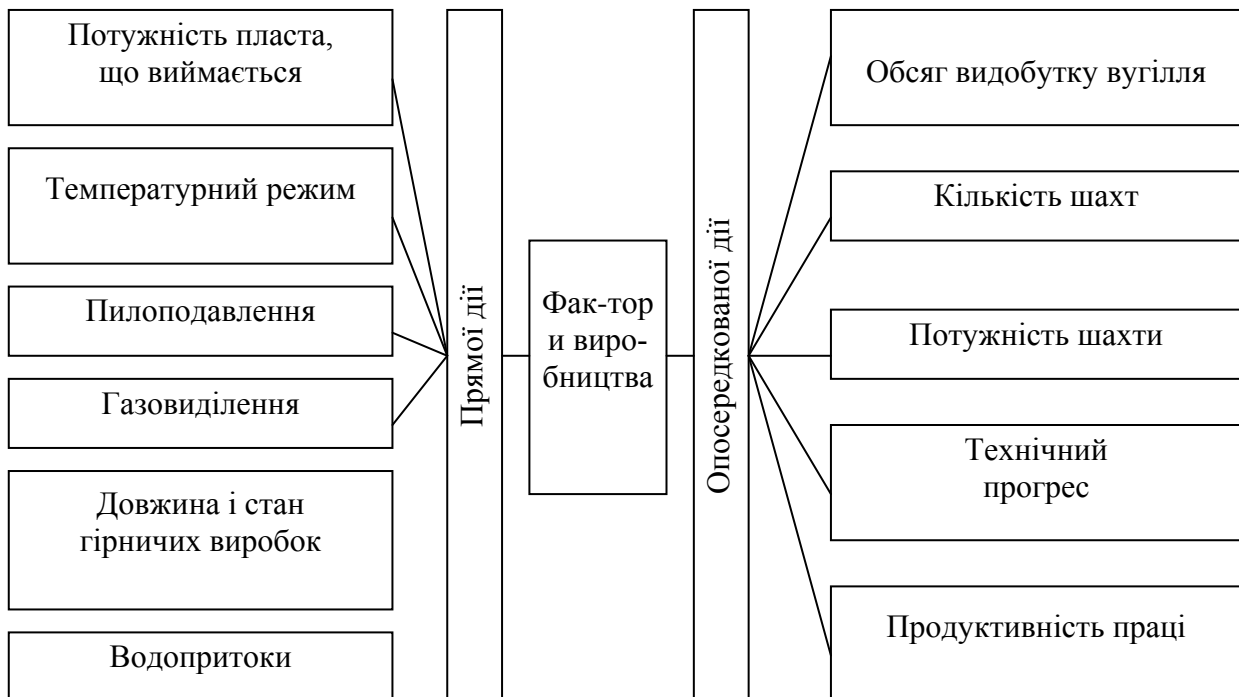

Рис 1. Розподіл факторів виробництва

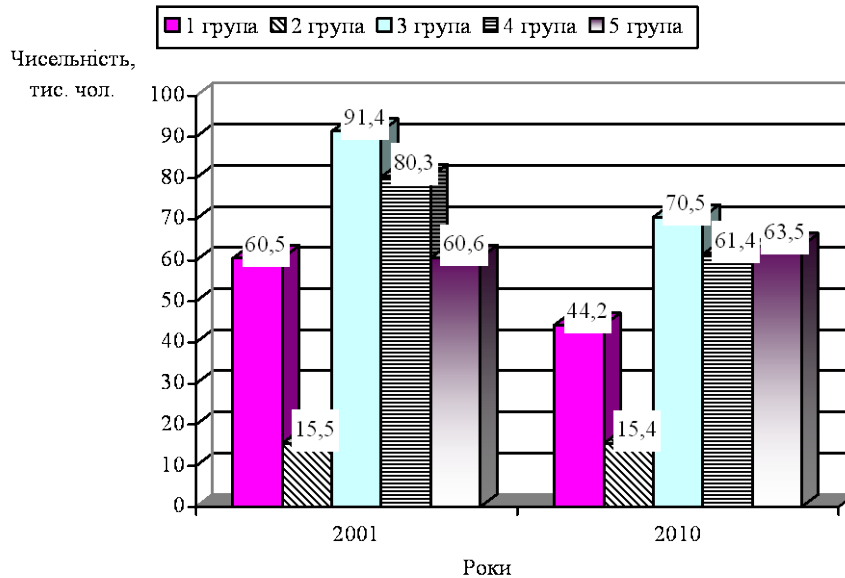

Рис. 2. Прогноз чисельності працівників, віднесених до різних груп за ступенем небезпеки втрати здоров'я і працездатності на виробництві

Розраховані залежності показників травмування від потужності пласта, що виймається, температурного режиму, пилеподавлення, газовиділення, довжини гірничих виробок і водопритоку з урахуванням прогнозу цих показників дозволили визначити динаміку випадків утрати працездатності і профзахворювань (табл. 2) і розрахувати суми компенсаційних виплат на перспективу до 2010 р.

Таблиця 2

Стан, наслідки та прогноз несприятливих умов праці

Показники	1997 р.	2001 р.	Прогноз	
			2005 р.	2010 р.
Загальна чисельність працівників на шахтах, чол.	391962	308300	290000	255000
Загальна чисельність підземних робітників, чол.	255151	227300	211700	195400
Загальна чисельність робітників, що працюють у місцях підвищеної небезпеки (очисні і підготовчі роботи, обслуговування стволів з навколостовбурними виробками й ін.), чол.	156839	140060	129600	123900
Кількість потерпілих з втратою працездатності на робочий день і більше, чол.	39850	33670	21900	16800

Загальна чисельність уперше визнаних інвалідами внаслідок трудового каліцтва чи профзахворювання, чол.	5290	4270	3600	3300
Загальна чисельність тих, що одержують регрес (наростаючим підсумком), тис. чол.	193.0	203.0	222.0	239.0

За даними прогнозу видно, що як загальна чисельність трудящих, так і чисельність працюючих у місцях підвищеної небезпеки буде зменшуватися. Навіть при збереженні існуючого рівня втрати працездатності і здоров'я можна розраховувати на зменшення загального числа потерпілих.

Прогнозні дані виплат по нових регресних позовах складуть у 2005 р. 27,5 млн. грн. і в 2010 р. - 22,0 млн. грн. Ці суми залишаються дуже значними не тільки для підприємств вугільної промисловості, але й у цілому для держави. Тому вимагають розробки питання механізму виплат і пошуку джерел їхнього фінансування.

Підвищення ефективності функціонування базових галузей промисловості неможливо без залучення інвестицій у їхній розвиток. У цьому плані викликають інтерес можливі інновації для використання відходів виробництва. Донецька область має величезні можливості розвитку завдяки значним запасам вугілля і діючій інфраструктурі з його видобутку і переробки, і особливого значення набуває раціональне використання супутніх продуктів і відходів виробництва. У дисертації досліджено можливості використання в найближчій перспективі вуглеводневих газів, що виділяються в процесі видобутку вугілля; германієвого концентрату, одержуваного з продуктів промислового спалювання вугілля; сірки, що міститься в окремих пластах; відвалів шахтної породи; відходів вуглезбагачення, що знаходяться в діючих чи закритих шламонакопичувачах. Наприклад, створення газового промислу на Північно-Родинській ділянці при капітальних вкладеннях 22,3 млн. грн. окупиться за 2,5 роки; можливості вугільних пластів Донецької області зі змістом германію понад 10 г/т складають 1822,6 т германію (ринкова ціна 1 кг германію - 2500 грн./кг); є 23 пласти, де вміст сірки дозволяє використовувати технології по витягу сірки. Існує певний досвід вилучення додаткового палива з відходів вуглезбагачення, при якому витрати на 1 т вугілля в 2,5 - 3 рази менші, ніж при видобутку підземним способом.

Породні відвали містять матеріали, придатні для цілей будівництва, для одержання низькосортного палива, що може спалюватися за спеціальною технологією, можуть служити як сировина для одержання аглопориту і керамзиту.

Перераховані можливості не вичерпують усього потенціалу вуглевидобувних і вуглепереробних підприємств, що підкреслює їх високу інвестиційну привабливість.

Розділ 6. Методологічні основи становлення і розвитку дієвої системи соціального забезпечення. Соціальне забезпечення є основною формою реалізації вимог соціального захисту певних верств населення й окремих громадян. У дисертації пропонується класифікація системи соціального захисту за змістом, демографічною ознакою, видами виплат, джерелами утворення фондів соціального забезпечення. Система соціального забезпечення непрацездатної частини населення України, що пропонується у дисертації, представлена на рис. 3.

Кожна підсистема є цілком самостійною з точки зору джерел фінансування, що дозволяє сконцентрувати їх у рамках трьох фондів соціального забезпечення й уникнути складного розподілу коштів, що надходять на соціальні виплати. Запропонована система соціального забезпечення є досить простою в управлінні, прозорою, припускає зацікавленість у ній держави, регіонів та окремих громадян.

За допомогою соціального страхування реалізується важлива частина соціальної політики держави, яку доцільно розглядати в нерозривній єдності з економічною політикою. Ця єдність опосередковується не тільки у виплатах по соціальному страхуванню, але й у виділенні коштів на ліквідацію причин, що призводять до втрати працездатності на виробництві.

У системі соціального забезпечення важливе місце належить підсистемі соціального забезпечення працівників, що втратили здоров'я і здатність до виконання своїх функцій з вини виробництва, а також у випадку аварій, вплив яких поширюється на дітей і непрацездатну частину населення, які виявилися в зоні їхнього виникнення.

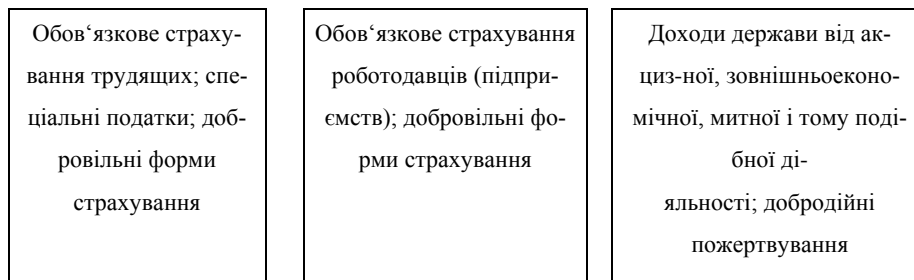

Рис 3. Система соціального забезпечення непрацездатної частини населення України

Організаційною структурою такої підсистеми виступає Фонд соціального забезпечення потерпілих на виробництві, що займається формуванням і використанням коштів, необхідних для виплати постраждалим, і профілактичними заходами щодо попередження травматизму на виробництві. Особливістю соціального забезпечення працівників, потерпілих на виробництві, є те, що відшкодування за втрату працездатності здійснюється протягом багатьох років, що створює постійні фінансові навантаження на роботодавців. На багатьох вугледобувних підприємствах виплати допомоги по регресних позовах досягають 30% і більше, що стосується як платоспроможності роботодавця, так і матеріального забезпечення потерпілих на виробництві. Попередження травматизму і тим самим зниження матеріальних витрат передбачається шляхом всебічного економічного обґрунтування заходів щодо поліпшення умов і охорони праці з урахуванням соціальних, технічних, гігієнічних та інших характеристик. Економічна оцінка таких заходів може бути використана для виявлення абсолютного значення необхідних витрат, порівняння варіантів попередження ризиків.

Діяльність, пов'язана з ризикованими умовами праці, повинна бути економічно відшкодованою як з погляду забезпечення мотивації включення в роботу за таких умов, так і з погляду можливих негативних наслідків для людини і зміни вартості її робочої сили. В цю вартість входять усі витрати, пов'язані з вихованням, освітою людини, одержанням нею професії і досягненням кваліфікованого рівня. Це - загальнотеоретичний підхід, кількісно обумовлений і який коректується ринком праці, де абстрактна вартість перетворюється в конкретну форму ціни робочої сили.

Економічна оцінка ступеня ризику відповідає товарній природі робочої сили, причому тільки робочої сили, а не людини. Вона не збільшує саму вартість робочої сили, але збільшує оцінку залучення людини до праці в умовах ризику. І як тільки робоча сила включається в ризикову працю, збільшується її цінність - вартість, втілена в конкретній людині. Ризикуючи втратити здоров'я і навіть життя, людина повинна бути економічно мотивованою зайняти

небезпечне робоче місце принаймні двома способами: підвищенням заробітної плати і гарантованою компенсацією негативних наслідків ризику.

Найкращий варіант вирішення урахування ризиків і компенсації їх наслідків для вугільної промисловості пов'язаний не з мінімальною, а з максимальною оцінкою їхньої імовірності, оскільки небезпека об'єктивно властива цьому виду діяльності. Тому збитки повинні бути компенсовані суспільством у цілому, а щоб їхнє відшкодування не було ресурсно і економічно непідготовленим, кошти їхньої компенсації повинні формуватися постійно, а витрати з їх формування нести усі суб'єкти економічних відносин, ті, що прямо чи опосередковано споживають продукцію шахт. Відповідальність за негативні наслідки ризику в таких умовах переміщується зі сфери попередження в сферу компенсації, при цьому мова йде не про порушення техніки безпеки, а про об'єктивні природні умови праці в шахтах. Компенсація охоплює не тільки негативні наслідки ризиків, але і додаткову оплату праці як поточну компенсацію за шкідливі і небезпечні умови праці.

Формування компенсаційних ресурсів і здійснення компенсацій вимагають урахування особливостей оцінки вартості робочої сили в галузі, які полягають у тому, що у функціонуванні вугільної промисловості переважаються ризики різних суб'єктів з різними інтересами - держави, підприємців і працівників галузі.

Держава ризикує втратити переважний енергоносій - вугілля, і у випадку руйнування галузі - мати соціальну кризу. Підприємці ризикують капіталами, вкладаючи їх у гірничу справу. Безпосередньо і найбільше ризикують підземні робітники шахт. Тому заробіток повинен бути економічним забезпеченням ризику, а не тільки оплатою праці, як це має місце в інших галузях. У свою чергу економічна компенсація - це інший процес, відмінний від оплати праці і пов'язаний з негативними результатами умов праці. Формами її здійснення є страхування і соціальні державні і недержавні програми.

На ринку праці при визначенні вартості того чи іншого робочого місця враховується не тільки якість робочої сили, але й умови праці, їхня безпека чи небезпека, суспільна престижність. Відповідно до теорії ефективної заробітної плати ефективним вважається такий її розмір, що перевищує рівноважний рівень, який забезпечує відповідність оплати праці прожитковому стандарту і тим самим стимулює працівників до більш продуктивної праці. Тому згідно з цією теорією, якщо не можна змінити об'єктивні природні, небезпечні умови праці, можна змінювати політику заробітної плати.

Розділ 7. Компенсаційні відносини у вугільній промисловості. У вирішенні соціальних питань роль держави полягає у погодженні всіх сторін суспільного життя, зрівноваженні соціальних потреб і економічних можливостей, підтримці балансу, що не обмежує, а

стимулює розвиток, економічне зростання і, отже, створює передумови для вирішення соціальних задач.

Держава наділена деякими правами, яких не мають окремі особи і колективи, наприклад, правом примусу до сплати податків, деяких видів страхових платежів, правом перерозподілу індивідуальних і загальних результатів діяльності, забезпечуючи оптимальне використання коштів перерозподілу.

Інструментами впливу держави на забезпечення поліпшення умов і охорони праці є: законодавче регулювання створення і дотримання безпечних умов праці; штрафи за їхнє порушення; субсидювання витрат на зменшення негативних наслідків небезпечних і шкідливих умов праці. Акумуляція коштів для компенсаційних виплат відбувається у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і профзахворювань, створеного в 2001 р. Установлений норматив відрахувань до фонду заробітної плати диференційований по галузях залежно від ступеня ризику праці на підприємствах. Найбільший норматив, визначений для шахт, - 13,8%. Оплата наслідків ризиків здійснюється за рахунок загальних фінансових ресурсів усіх підприємств, сконцентрованих у фонді. Гарантованість виплат багаторазово збільшується і не залежить від фінансового стану підприємства, вона не пов'язана з небезпекою ліквідації

Проблема втрати працездатності і здоров'я працюючих на вуглевидобувних підприємствах України стосується безлічі факторів з різним ступенем впливу. Для їхньої систематизації передбачається класифікація за такими ознаками: об'єктивні і суб'єктивні; виробничого і невиробничого характеру; правові, технічні, соціальні, економічні, морально-етичні; позитивно і негативно впливаючі на динаміку потерпілих; медичні показання. Проблему втрати працездатності і здоров'я на шахтах України треба вирішувати системно, вивчаючи кожну групу факторів не у відриві одне від одного, а разом у рамках класифікаційних ознак (рис. 4).

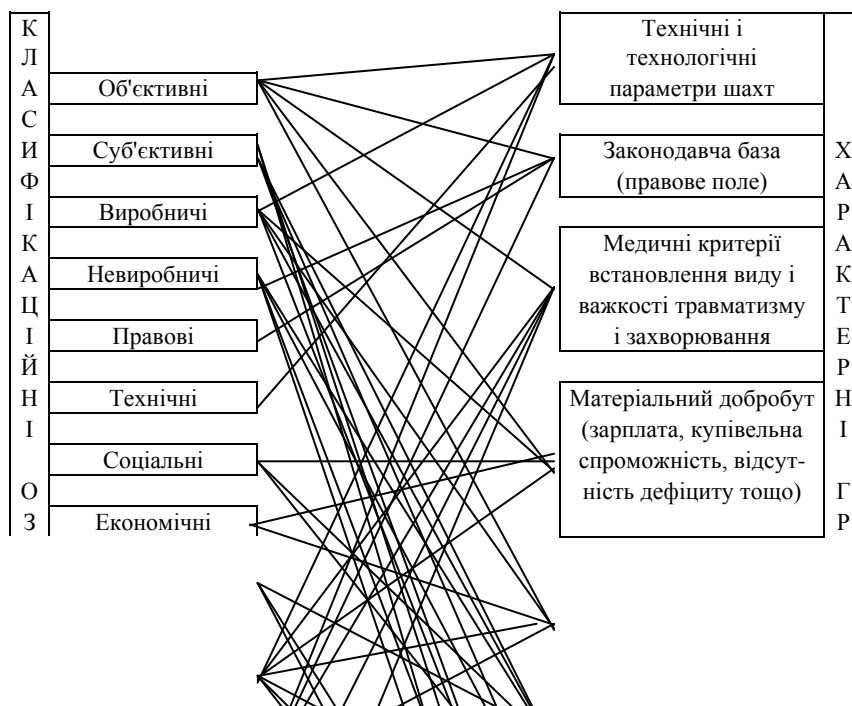

Рис 4. Класифікація факторів, що визначають ступінь ризику втрати працездатності і здоров'я на шахтах України

Перенос регресних та інших виплат на підприємства поставив багато шахт і вугільну промисловість у складну ситуацію і погіршив її фінансове становище. У дисертаційній роботі на прикладі ДХК “Макіїввугілля” виявлено залежність кількості справ по відшкодуванню збитку на шахті, віднесених на 1000 працівників, від обсягу видобутку і продуктивності праці: чим вище обсяг видобутку вугілля і продуктивність праці на шахті, тим менше імовірність виникнення нещасних випадків.

Проблема безпеки на підприємствах вугільної промисловості не може бути вирішена тільки за рахунок локальних заходів організаційного характеру, як, наприклад, посилення контролю і нагляду, підвищення дисципліни, матеріальної відповідальності. У Програмі підвищення безпеки праці на вугільних шахтах України на 2001-2005 роки приведено відомості про основні заходи в галузі безпеки праці, які можуть бути інформаційним матеріалом для служб менеджменту і маркетингу шахт і об'єднань, що формують власні річні і середньострокові програми безпеки.

При організації програмного підходу до вирішення проблем безпеки у вугільному виробництві на всіх рівнях доцільно виходити з того, що такі програми повинні бути ув'язані з загальними програмами соціально-економічного розвитку відповідного рівня у вугільній промисловості. Програмний підхід до управління безпекою й охороною праці на виробництві повинен супроводжуватися економіко-фінансовими розрахунками й обґрунтуваннями. Його доцільно організувати в системі інноваційного менеджменту на вугільному підприємстві, а

відповідні заходи включати в річні і довгострокові програми техніко-економічного розвитку виробництва.

У дисертації розроблено принципову схему програмного підходу до вирішення проблеми підвищення безпеки праці на вугільній шахті з необхідними економічними обґрунтуваннями, викладено методичні підходи до оцінки економічної ефективності заходів (табл. 3).

Таблиця 3

Методологічні підходи до оцінки економічної ефективності заходів
у галузі безпеки праці на вугільній шахті

№ ета-пів	Перелік робіт і досліджень	Короткий зміст робіт і досліджень	Основні результати
1	2	3	4
1	Визначення процесів і робочих місць, небезпечних по аварійних ситуаціях	Визначаються переліки виробничих процесів і робочих місць шахти, де в ретроспективі відбувалися й у перспективі можливі аварійні ситуації	Переліки об'єктів, характер і причини аварій

1	2	3	4
2	Збір інформації і статистичних даних у ретроспективі	По робочих місцях і процесах визначаються по роках частота і характер аварійних ситуацій, величини трудових і матеріальних втрат у кількісному виразі	Частота аварій; середні величини втрат по видах аварій
3	Можливий аналіз і прогнозування аварійності	Побудова трендів і регресійних моделей; прогнози аварійності при існуючих методах захисту й охорони об'єктів	Показники прогнозів аварійності
4	Набір альтернативних заходів щодо безпеки	По робочих місцях і процесах набираються нові, прогресивні заходи щодо безпеки робіт	Набір альтернативних заходів щодо місць роботи
5	Оцінка альтернативних заходів щодо зниження аварійності і величини витрат	По заходах визначається імовірність зниження частоти аварій, поточні і капітальні витрати на їхнє здійснення	Очікуване скорочення частоти аварій, витрати на заходи
6	Визначення відшкодованої величини збитку від аварійних ситуацій	По процесах і робочих місцях визначається величина відшкодованого збитку при зниженні частоти аварій	Розміри відшкодованих збитків
7	Економічна оцінка й остаточний вибір заходів	На основі порівняння витрат і ефекту (відшкодованого збитку) визначається перелік програмних заходів, очікувані локальні ефекти по заходах	Заходи програми і їхня ефективність
8	Формування програми управління безпекою	Розробляється і затверджується програма безпеки із зазначенням заходів, обсягів робіт, витрат і сукупного ефекту у виробничій діяльності підприємства	Програма безпеки робіт

На шахтах у даний час функціонують служби безпеки, проте економічні питання програмного забезпечення безпеки до їх функцій не входять. Цим повинна займатися служба менеджменту шахти, у складі якої необхідно мати підрозділ або групу фахівців, що володіють питаннями інформаційного, планового, облікового, контрольного та інших напрямів економічної і господарської діяльності підприємства. Умовно такий підрозділ можна назвати службою менеджменту безпеки (СМБ).

Функції СМБ у сфері контролю й обліку реалізації програм безпеки – це оперативний і систематичний контроль безпеки (стосується організаційних і технічних аспектів програми, проводиться щодоби) та облік економічних результатів реалізації програми безпеки. Ці функції взаємозалежні з загальною організацією управління інноваційним менеджментом шахти і очікуваним поліпшенням господарської діяльності підприємства у цілому. У це поліпшення (економічне зростання) заходи щодо безпеки повинні робити свій внесок.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування і нове вирішення комплексної науково-прикладної проблеми підвищення ефективності виробництва у вугільній промисловості на основі взаємозалежного врахування економічних, соціальних і технічних факторів.

Основні наукові і прикладні результати роботи полягають у такому.

1. Виявлено загострення соціальних проблем як у регіонах, так і в промисловості, що стосуються зниження рівня доходів, великої диференціації заробітної плати, погіршення структури кадрів, зростання безробіття, зниження рівня життя. Багато проблем у галузі соціального захисту працівників викликають процеси реструктуризації у вугільній промисловості, пов'язані із закриттям шахт.

2. Аналіз зміни ролі і функцій держави, профспілок і роботодавців в історичному аспекті дозволив виявити особливості, притаманні вугільній промисловості: а) праця відрізняється стійким ризиком, якого цілком уникнути неможливо; б) видобуток вугілля відбувається в умовах виснаження надр і поглиблення шахт; в) у доступній для огляду перспективі гідної альтернативи для заміни вугілля на інші енергоносії немає; г) проблеми ризику і його компенсації у вугільній промисловості дуже актуальні як у теоретичному, так і в прикладному аспекті.

3. Визначено, що ризикові умови праці підвищують вартість застосування робочої сили: застосування низької за вартістю (низькокваліфікованої) робочої сили в шкідливих і небезпечних для життя умовах праці стає дорогим. В інших галузях діяльності ризику наділено властивістю суперечливості й альтернативності, тобто припускають можливість вибору. У

вугільній промисловості ризик заданий об'єктивно природними умовами, збільшується технічними факторами, що виключає можливість вибору і підсилює значущість компенсаційних механізмів.

4. Аргументовано, що однією з можливостей вирішення економічних і соціальних проблем вуглевидобутку є перерозподіл результатів діяльності усередині паливної промисловості, куди крім вугільної входять нафтовидобуток, нафтопереробка і газова промисловість, що мають колосальні розбіжності в рівні рентабельності та заробітної плати. Використання державою рентних механізмів дозволить здійснювати міжгалузеві перерозподіли, що необхідно як з погляду доцільності економічної підтримки вуглевидобутку, так і формування соціально орієнтованої системи державного управління.

5. Аргументовано, що діючі системи управлінського, статистичного і бухгалтерського обліку не повною мірою задовольняють вимоги соціального управління, у зв'язку з чим необхідна організація соціального моніторингу трудових і працезохоронних відносин. Індикаторами такого моніторингу повинні стати рівень заробітної плати, коефіцієнти частоти і тяжкості травматизму, забезпеченість засобами захисту, рівень важкої ручної праці.

6. Обґрунтовано, що диференціація умов видобутку вугілля обумовлює широкий діапазон собівартості, заробітної плати і конкурентоспроможності шахт. Є причини, які призводять до падіння престижності шахтарської праці, старіння кадрів. Необхідне посилення державного регулювання заробітної плати, підвищення заробітної плати не тільки за рахунок внутрішніх джерел і державної фінансової підтримки, але і забезпечення паритету цін на вугільну продукцію з цінами і тарифами вуглеспоживчих підприємств, що створить матеріальну основу для вирішення соціальних проблем, і в тому числі безпеки праці.

7. Виявлено, що будь-яка людська діяльність, а особливо у вугільних шахтах, потенційно небезпечна, тому досягти абсолютної безпеки практично неможливо. Основним підходом до вирішення проблем безпеки людини і навколишнього середовища є передбачення і попередження.

Об'єкт дослідження безпеки - це система "підприємство - середовище". Підсистемами цієї системи є техніка безпеки як комплекс організаційних заходів і технічних засобів, що попереджують з певною імовірністю вплив на працюючих шкідливих і небезпечних виробничих факторів, і людина - як вірогідний елемент системи, функціонування якого визначається різними факторами зовнішнього середовища. У процесі взаємодії підсистем збиток виступає побічним результатом і спостерігається як постійно - внаслідок недосконалої техніки і технології, так і епізодично - внаслідок нещасних випадків, аварій і катастроф.

8. На прикладі аварійності на вугільних підприємствах розглянуто методологічні підходи до визначення розмірів матеріального і соціального збитку, оцінки заходів щодо запо-

бігання і скорочення числа аварій, їхньої ефективності, основою якої є прогнози величини витрат. Для розробки стратегії і тактики дій у галузі безпеки витрати на попередження аварій повинні зіставлятися з інвестиціями в протиаварійні заходи.

9. Встановлено за допомогою методів математичного моделювання залежність рівня втрати працездатності від гірничотехнічних показників шахт. З використанням одержаних моделей виконано прогноз динаміки груп ризику по травматизму і захворюваності на період розвитку вугільної промисловості України до 2010 р. для шахт небезпечних і не небезпечних по раптових викидах вугілля і газу.

10. Розраховано економічну оцінку екзогенної пожежонебезпеки на шахтах, що складає від 71 до 76 тис. грн. при використанні електроенергії та від 2,8 до 14,35 тис. грн. при використанні пневмоенергії. В економічних втратах від вибухів метану і пилу істотну частину складають втрати від травматизму.

11. Обґрунтовано, що фактори виробництва у вугільних шахтах, які впливають на рівень втрати працездатності, мають пряму й опосередковану дію. До перших відносяться потужність пласту, температурний режим, пилоподавлення, газовиділення, довжина і стан гірничих виробок, водопритоки; до других - обсяг видобутку вугілля, технічний прогрес, продуктивність праці.

12. Визначено прогнозні дані виплат за новими регресними позовами, що складуть у 2005 р. 27,5 млн. грн., 2010 р. - 22 млн. грн. Ці суми є значними для вугільної промисловості, тому необхідний пошук джерел фінансування і розробка механізму виплат з метою одержання додаткових коштів для підвищення рівня безпеки, доведено можливість використання вуглеводневих газів, сірки, германієвого концентрату, відвалів шахтної породи, відходів вуглезбагачення.

13. Обґрунтовано, що економічна оцінка ступеня ризику не збільшує вартість робочої сили, але збільшує оцінку залучення людини до праці в умовах ризику. Економічна мотивація забезпечується підвищеною заробітною платою і гарантованою компенсацією негативних наслідків ризику.

14. Розроблено програмний підхід до управління безпекою й охороною праці на виробництві, який повинен супроводжуватися економіко-фінансовими розрахунками й обґрунтуваннями. Його доцільно організувати в системі інноваційного менеджменту на вугільному підприємстві, а відповідні заходи включати в довгострокові програми техніко-економічного розвитку. Визначено, що економічними питаннями програмного забезпечення безпеки повинна займатися служба менеджменту безпеки, що володіє питаннями інформаційного, планового, облікового, контрольного й інших напрямків організаційно-економічної діяльності підприємства.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії

1. Батченко Л.В. Управление социальными процессами в угольной промышленности. - К.: Наук. думка, 2002. - 428 с.

2. Батченко Л.В. Социально-экономические проблемы угольной промышленности. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 2001. - 120 с.

3. Батченко Л.В. Экономические предпосылки необходимости улучшения условий труда в угольной промышленности. - Донецк: ДонГАУ, ИЭП НАН Украины, 2000. - 116 с.

4. Амоша А.И., Рассуждай Л.Н., Ященко Ю.П., Лещинский А.А., Череватский Д.Ю., Рыбалко В.В., Чейлях Д.Д., Баранова Р.Г., Завгородняя О.П., Гужва В.В., Телюков А.Ф., Андрищенко В.А., Швец В.Я., Коновалюк В.И., Нейенбург В.Е., Братков Е.Н., Скубенко В.П., Батченко Л.В., Чиликин А.И., Повный С.Н. Основные направления развития угольной промышленности

с учетом потребности в угольном топливе. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 2000. - 114 с.

Особистий внесок автора: виконано аналіз перспектив розвитку галузі з метою забезпечення розрахунків можливої загальної чисельності працюючих у вугільних шахтах.

5. Амоша А.И., Ященко Ю.П., Чиликин А.И., Рассуждай Л.Н., Лещинский А.А., Череватский Д.Ю., Нейенбург В.Е., Рыбалко В.В., Чейлях Д.Д., Баранова Р.Г., Завгородняя О.П., Мисюра И.Т., Булат А.Ф., Перепелица В.Г., Подтурный Д.Г., Кибкало М.Н., Скубенко В.П., Батченко Л.В., Кабанов А.И., Янко С.В., Сургай Н.С. Развитие угольной промышленности в контексте энергетической стратегии Украины. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 2002. - 238 с.

Особистий внесок автора: теоретичне обґрунтування обліку соціально-економічних факторів розвитку вугільної промисловості при формуванні енергетичної стратегії України.

Статті у наукових фахових виданнях

6. Батченко Л.В. Инвестиционная привлекательность угольных предприятий Донецкой области // Экономика промисловості. - 1997. - №1. - С.103-115.

7. Батченко Л.В., Адамов Б.И. Подготовка управленцев рыночной ориентации как фактор ускорения экономических реформ // Экономика промышленности. - Донецк: ИЭП НАН Украины. - 1997. - С.260-280.

Особистий внесок автора: сформульовано основні напрями розвитку системи професійної освіти на інноваційних засадах.

8. Батченко Л.В. Заработная плата как элемент системы компенсации ущерба пострадавшим на угледобывающем производстве // Социально-экономические аспекты промышленной политики. - Донецк: ИЭП НАН Украины.– 1998. - С.340-347.

9. Амоша А.И., Батченко Л.В. Классификация факторов, определяющих степень риска потери трудоспособности и здоровья на шахтах Украины // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности. - Донецк: ИЭП НАН Украины.– 1998. - С.234-243.

Особистий внесок автора: облік та ранжування факторів, які впливають на ступінь ризику втрати працездатності та здоров'я.

10. Батченко Л.В., Гликин В.М. Оценка условий труда в глубоких шахтах Донбасса с повышенной температурой на рабочих местах // Проблемы развития промышленного региона. - Донецк: ИЭП НАН Украины.– 1998. - С.176-195.

Особистий внесок автора: дано оцінку впливу теплових умов на працездатність і продуктивність праці робочих.

11. Батченко Л.В. Возмещение ущерба пострадавшим на шахтах Украины: право и экономика // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. - Донецк: ИЭП НАН Украины.– 1998. - С.449-459.

12. Батченко Л.В. Необходимость реформирования образования в Украине и инновационное обеспечение адаптации к рыночным условиям // Менеджер. - 1998. - №1. - С.116-120.

13. Батченко Л.В. Создание действенной системы социальной защиты - неотъемлемое условие становления цивилизованного демократического государства // Економіка промисловості. - 1999.– №2(4). - С.140-151.

14. Батченко Л.В. Использование западных экономических теорий в рыночных преобразованиях Украины // Экономика промышленности. - Донецк: ИЭП НАН Украины.– 1999. - С.99-109.

15. Батченко Л.В., Швец В.Я. Региональные возможности: аспекты жизнеобеспечения // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. - Донецк: ИЭП НАН Украины.– 1999. - С.304-313.

Особистий внесок автора: на основі аналізу встановлено залежність середньої тривалості життя в різних областях України від співвідношення сільського та міського населення.

16. Батченко Л.В. Финансовое обоснование закрытия угольных шахт // Управление экономикой переходного периода. - Донецк: ИЭП НАН Украины.– 1999. - С.294-304.

17. Батченко Л.В. Проблемы социальной защиты трудящихся угольной промышленности Украины // Социально-экономические аспекты промышленной политики. - Донецк: ИЭП НАН Украины.- 1999. - С.479-489.

18. Белоусов А.В., Назаренко В.Н., Батченко Л.В., Стрюковский Г.П. Кадровая политика предприятия: теория и практика // Менеджер. - 1999. - №2(4). - С.54-66.

Особистий внесок автора: розглянуто теоретичні аспекти інноваційних підходів до організації кадрової політики підприємства.

19. Амоша А.И., Батченко Л.В. Основные принципы функционирования подсистемы социального обеспечения трудящихся, пострадавших на производстве // Менеджер. - 1999. - №3(5). - С.17-24.

Особистий внесок автора: розкрито зміст підсистеми соціального забезпечення трудящих, які постраждали з вини виробництва. Сформульовано принципи та основні підходи до вирішення функціональних задач.

20. Батченко Л.В. Економічні фактори розвитку діяльності промислових підприємств // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Вип. XIX. - Львів: ІРД НАН України. - 2000. - С.307-314.

21. Батченко Л.В. Проблемы охраны труда в угольной промышленности // Экономика промышленности. (Организационные аспекты управления). - Донецк: ИЭП НАН Украины. - 2000. - С.168-177.

22. Батченко Л.В. Предпосылки совершенствования социального управления // Управление экономикой переходного периода. - Донецк: ИЭП НАН Украины. - 2000. - С.225-241.

23. Поважний А.С., Батченко Л.В. Возможности привлечения зарубежных инвестиций в развитие угольной промышленности Донецкой области // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. - Т.1. - Донецк: ДонГУ. - 2000. - С.139-141.

Особистий внесок автора: проаналізовано механізм залучення зарубіжних інвестицій у вугільну промисловість та обґрунтовано можливості його використання.

24. Батченко Л.В. Основные направления создания действенной системы социальной защиты граждан Украины // Сборник научных трудов ДонГАУ. Сер. Экономика. - Вып. 3: Организационно-хозяйственный механизм развития экономики Донбасса. - Донецк: ДонГАУ. - 2001. - С. 197-202.

25. Батченко Л.В., Степанов А.В. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Украины: проблемы управления СЭЗ в Донецкой области // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. - Донецк: ДонГУ. - 2001. - С.158-160.

Особистий внесок автора: на основі аналізу визначено високий рівень ризику вкладення іноземних інвестицій в економіку України та запропоновано заходи з ефективного управління інвестиційним процесом.

26. Поважный С.Ф., Батченко Л.В., Алещинин В.В. Проблемы развития регионального промышленного комплекса в условиях глобализации экономики // Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки. - Донецк: Юго-Восток. - 2001. - № 1(4). - С.184-189.

Особистий внесок автора: розглянуто проблеми розвитку регіонального промислового комплексу, запропоновано нову модель розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіону.

27. Батченко Л.В. Социальная дифференциация угледобывающих предприятий // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности. - Донецк: ИЭП НАН Украины. - 2002. - С.111-134.

28. Батченко Л.В. Органы и методы социального управления // Економіка промисловості. - 2002. - № 4(18). - С.191-200.

29. Батченко Л.В. Организационно-экономические формы компенсации отрицательных последствий рисков // Экономика промышленности.– Донецк: ИЭП НАН Украины.–2002.–С.104-114.

Тези доповідей та матеріали конференцій

30. Батченко Л.В. Экономическая теория - важнейший фактор действенности хозяйственной и административной реформы в Украине // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. “Регіоналізація економіки і здійснення адміністративної реформи в Україні” (м.Дніпродзержинськ, 18-19 травня 2000 р.). - Дніпродзержинськ: ДДТУ. - 2000. - Ч.1. - С.32-34.

31. Батченко Л.В., Васина И.П. Моделирование деятельности малого предприятия // Стратегия управления социально-экономическим развитием региона на период до 2010 года (Донецкая область - 2010): Материалы региональной науч.-практ.конф. (г.Донецк, 28-30 сент. 1999 г.). Секция “Пути совершенствования внешнеэкономической деятельности” - Т.2. - Донецк: ИЭПИ НАН Украины. - 1999. - С.82-89.

Особистий внесок автора: розроблено моделі виробничої та інноваційної діяльності підприємства.

32. Батченко Л.В. Залучення та повернення інвестицій у системі взаємовідносин інвесторів і підприємств: [За матеріалами П'ятої міжнар. наук.конф. - літньої школи “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: Європейські студії” (Ялта-Форос, 13-15 вересня 2003 р.)] // Вісник Тернопільської академії народного господарства. - 2000. - Спец.вип. - № 15-5. - С.192-196.

33. Батченко Л.В., Дехтярь О.В. Проблемы эффективности управления ВЭД машиностроительных предприятий Донецкой области // Проблемы та перспективи розвитку еконо-

міки України в умовах ринкової трансформації: Матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ.конф. - Економічний вісник Національної гірничої академії України. - 2001. - № 2. - Т.2. - С.11-13.

Особистий внесок автора: систематизовано підходи до визначення ефективності управління ЗЕД та визначено основні напрями її підвищення на промислових підприємствах.

34. Батченко Л.В. Возможности регионов Украины в жизнеобеспечении неработающей части населения // Всеукраїнська наук.-практ.конф. “Економічні проблеми розвитку регіонів та підприємств на початку XXI століття” (м.Полтава, 22-23 листопада 2001 р.). - Полтава: ДТУ ім.Ю.Кондратюка. - 2001. - С.17-22.

АНОТАЦІЯ

Батченко Л.В. Соціально-економічні напрями підвищення ефективності виробництва у вугільній промисловості. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.07.01 - Економіка промисловості. - Інститут економіки промисловості НАН України, Донецьк, 2003.

Дисертацію присвячено дослідженню і розробці соціально-економічних напрямів підвищення ефективності виробництва у вугільній промисловості.

Розглянуто загальні соціально-економічні проблеми промислового виробництва, особливості управління соціальними процесами у вугільній промисловості, специфічні проблеми поліпшення умов праці на вугільних шахтах. Узагальнено теоретичні аспекти концепції безпеки на виробництві та розроблено класифікацію факторів ризику втрати працездатності та відшкодування шкоди постраждалим. На підставі аналізу стану умов праці на шахтах та заходів щодо їх поліпшення, перспектив розвитку шахтного фонду та відповідних змін умов праці визначено перспективи розвитку вугільної промисловості з позицій зменшення ризику втрати здоров'я і працездатності працюючих. Розроблено методологічні основи створення дієвої системи соціального забезпечення з акцентом на підсистему соціального забезпечення постраждалих на виробництві. Розвинуто теорію компенсаційних відносин у вугільній промисловості, розроблено пропозиції щодо програмування в системі інноваційного менеджменту комплексу заходів з усунення та компенсації несприятливих умов праці та організації контролю й обліку програмних рішень у галузі безпеки зі створенням для цього служби менеджменту безпеки.

Ключові слова: ефективність, вугільна промисловість, умови праці, соціальний захист, компенсаційні відносини, управління, прогнозування, фактори ризику.

АННОТАЦИЯ

Батченко Л.В. Социально-экономические направления повышения эффективности производства в угольной промышленности. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.07.01 - Экономика промышленности. - Институт экономики промышленности НАН Украины, Донецк, 2003.

Диссертация посвящена исследованию и разработке социально-экономических направлений повышения эффективности производства в угольной промышленности.

Рассмотрены общие социально-экономические проблемы промышленного производства, среди которых основное внимание уделено взаимовлиянию факторов экономического и социального развития, проблемам жизнеобеспечения населения с учетом экономических возможностей и уровня промышленного развития территории. Теоретически обоснованы социальные роли и риски в промышленности, их изменение в историческом аспекте. Выявлены особенности управления социальными процессами в угольной промышленности и разработаны предложения по повышению уровня заработной платы не только за счет внутренних источников и государственной финансовой поддержки, но и обеспечения паритета цен на угольную продукцию с ценами и тарифами углепотребляющих предприятий.

Обобщены теоретические аспекты концепции безопасности на производстве и разработана классификация факторов риска потери трудоспособности и возмещения ущерба пострадавшим. Доказано, что угольная промышленность как сложная система функционирует в условиях действия большого количества случайных факторов, поэтому предсказать ее развитие возможно только в рамках вероятностных категорий, и основой концепции безопасности на производстве является теория риска и прикладная ее часть - уровень приемлемого риска.

Проанализированы причины возникновения, факторы формирования и методика оценки неблагоприятных условий труда на шахтах, их состояние и тенденции изменения в связи с перспективами развития шахтного фонда. По результатам анализа определены перспективы развития угольной промышленности с позиций уменьшения риска потери здоровья и трудоспособности горнорабочих.

Разработаны методологические основы создания действенной системы социального обеспечения на основе обобщения принципов, содержания, особенностей социального обеспечения пострадавших на производстве и теоретического обоснования экономической оценки степени риска работы в неблагоприятных условиях труда. Экономическая оценка степени риска не увеличивает саму стоимость рабочей силы, а увеличивает оценку привлечения че-

ловека к труду в условиях риска, который должен быть экономически мотивирован повышенной заработной платой и гарантированной компенсацией негативных последствий риска.

Развита теория компенсационных отношений в угольной промышленности, разработаны предложения по программированию в системе инновационного менеджмента комплекса мер по устранению и компенсации неблагоприятных условий труда и организации контроля и учета результатов программных решений в области безопасности с созданием для этого службы менеджмента безопасности.

Ключевые слова: эффективность, угольная промышленность, условия труда, социальная защита, компенсационные отношения, управление, программирование, факторы риска.

SUMMARY

Batchenko L.V. Social and Economic Directions for Raising the Production Efficiency in the Coal Industry. - Manuscript.

Thesis for a Doctor's degree in economic sciences in specialty 08.07.01 – Industrial Economics. – The Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, Donetsk, 2003.

The thesis is devoted to investigation and development of social and economic directions for raising the production efficiency in the coal industry.

General social and economic problems in industrial production are considered, as well as the specific features of social processes management in the coal industry and specific problems concerning improvement of working conditions on coal mines. Theoretical aspects of the industrial safety concept are generalized, and the factors of risk of losing the ability to work and of compensations to for the injured are classified. Based on the analysis of working conditions state on the mines and measures for their improvement, of the mining assets development and corresponding changes of working conditions, the future development of the coal industry is defined from the standpoint of reducing the risk of damaging the health and losing the ability to work. The methodological framework for development of the effective social security system has been elaborated paying much attention to the sub-system of social security for those who had received industrial injuries. The theory of compensation relations in the coal industry is developed and also the proposals on programming in the innovation management system the complex of measures in order to eliminate and to compensate unfavorable working conditions and to organize the control and account of programme decisions in the safety sphere, the services for industrial safety management being created.

Key words: efficiency, coal industry, working conditions, social security, compensation relations, management, forecasting, factors of risk.

Підп. до друку 01.08.2003. Формат 60x90/16. Папір друк. №3. Офс. друк.

Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 прим. Замовлення № 764.

83048, Донецьк, Університетська, 77.

Ротапринт ІСП НАН України.